

Ocenjevanje in presojanje osebnostnih lastnosti: II. del: Implicitna teorija osebnosti

JANEK MUSEK

POVZETEK

V vsakdanjem življenju ocenjujemo osebnost na podlagi izredno zapletenih kognitivnih shem in prototipov, ki tvorijo ti.implicitno teorijo osebnostne strukture. Članek posreduje najprej kratek pregled psiholoških raziskovanj, ki so bila usmerjena k ugotavljanju značilnosti implicitne teorije osebnosti. Dalje obravnava članek naravo implicitne strukture osebnosti, zlasti rezultate faktorskih analiz, ki so odkrile "pet velikih" dimenzij. Končno sledi razprava o odnosu med robustnimi faktorji implicitne strukture in osebnostnimi dimenzijami, ki so bile dobljene na podlagi objektivnih raziskav osebnostne strukture.

ABSTRACT

PERCEIVING AND JUDGING PERSONALITY TRAITS: II. IMPLICIT THEORY OF PERSONALITY

Abstract Personality assessment in every day life is based on tremendously complex cognitive schemes and prototypes existing in so-called implicit theory of personality structure. First, a brief history of psychological research concentrated upon the identification of basic characteristics of implicit theory is presented in the paper. Second, the nature of implicit structure of personality is discussed, especially the results of various factor analyses extracting "big five" dimensions. Finally, the relationships between robust factors of implicit theory and the factor dimensions of personality obtained by objective methods of personality assessment are analyzed.

IMPLICITNA POJMOVANJA OSEBNOSTI

V življenju smo vajeni presojeti druge ljudi. Tega ne počnemo samo na osnovi dejanskega poznavanja in izkušenj. Nasprotno, zdi se, da so mnoge naše predstave in prepričanja že izoblikovana. Glede na videz, vlogę in situacijo, v katerih nastopajo

Ljudje, kar nekako pričakujemo, kako se morajo obnašati, kakšne so njihove lastnosti. Preseneti nas, če naletimo na obnašanje, ki ni v skladu s temi pričakovanji: "od učitelja (zdravnika, miličnika, profesorja...) res nisem pričakoval tega!". V glavi nosimo celo množico tovrstnih "tihih" prepričanj in pričakovanj - niti ne zavedamo se, kako pogosto se po njih ravnamo in kako pogosto sodimo z njihovo pomočjo. V zadnjem času se psihologi vse bolj zanimajo za psihološko "folkloro" ("pop-psihologijo"): za predstave, ki jih gojimo drug o drugem v vsakdanjem življenju in vsakodnevnih odnosih. Kot kaže, ljudje nismo samo rojeni intuitivni "znanstveniki" (kot zatrjuje ameriški psiholog George Kelly, 1955), ki stalno tvorimo in preverjamo domneve in konstrukte, ki si jih ustvarjamo o sebi, o drugih in o svetu. V naših miselnih predstavah se oblikujejo pravcate "teorije" o tem, kateri pojavi sodijo skupaj, kako so ti pojavi med seboj povezani in kaj jih povzroča. Sodobni kognitivna in osebnostna psihologija odkrivata celo paletu takšnih implicitnih teorij, atribucij, shem, prototipov in skriptov, ki v znatni meri odrejajo in usmerjajo naše presoje in ravnanja - videti je, da v veliki meri odrejajo tudi to, kako vidimo in ocenjujemo osebnost drugih ljudi. Pridobljene kognitivne sheme vplivajo na naše osebnostno zaznavanje in presojanje.

RAZVRŠČANJE OSEBNOSTNIH LASTNOSTI

Osebnostna stvarnost je naravnost strašljivo zapletena. V sebi skriva skoraj nepregledno število značilnosti, vidikov, procesov in dogajanj. V vseh jezikih najdemo veliko besed, ki označujejo osebnostne značilnosti. Kakor hitro so se začeli v modernem času psihologi na novo ukvarjati s problematiko osebnosti, so začutili potrebo, da bi si ustvarili bolj urejeno in pregledno podobo o osebnostnih pojavih. Med takšna prizadevanja sodijo poskusi razvrščanja in klasificiranja osebnostnih lastnosti. Pri tem so v začetku prednjačili nemški raziskovalci osebnosti, potem so se jim kmalu pridružili tudi drugi. Tabela 1 kaže nekaj pomembnejših klasifikacij osebnostnih lastnosti; zasledimo jih pri avtorjih, ki v psihologiji vsekakor nekaj pomenijo: Klages (1926), Baumgarten (1933), McDougall (1932), Eysenck (1947, 1970), Cattell (1957), Guilford (1959).

Te klasifikacije nas hitro spomnijo na nekatere starejše, "klasične" klasifikacije duševnosti. Že Platon in Aristotel sta duševnost razdelila na tri glavne plasti, ki v grobem ustrezajo čutno-zaznavnemu, čustveno-motivacijskemu in razumskemu področju duševnosti. Poznejša delitev osebnosti na konstitucijo, temperament, značaj in intelekt je danes tudi že klasika. In vendar se novejšje klasifikacije osebnostnih lastnosti z njo dokaj ujemajo. Ujemanje je tolikšno, da je Hans-Jurgen Eysenck to delitev osebnosti sprejel kot docela ustrezno in ostal kar pri njej.

Zdaj, ko že nekaj vemo o implicitni strukturi osebnosti, bomo morda postali pozorni ob takšnih ujemanjih. Še več, zastavili bomo malce usodnejše vprašanje. Je morda spet nekakšna implicitna teorija osebnosti odgovorna za vrste osebnostnih lastnosti, ki jih navajajo prominentni raziskovalci? So klasifikacije teh lastnosti že tiho predvidene v naših umskih predispozicijah in se varamo, ko mislimo, da so rezultat opazovanja ter analiz dejanskega obnašanja posameznikov? So rezultati naših opazovanj in ocen že vnaprej določeni z implicitnimi dimenzijami osebnostnega ocenjevanja? Ta vprašanja so izzivalna in vredna vse pozornosti, toda...Odgovora

Tabela 1

Nekatere razvrstitve osebnostnih lastnosti

avtor	področja osebnostnih lastnosti				
Mc Dougal	intelekt	značaj	temperament	dispozicija	čustva
Klages	lastnosti množine (količine)	lastnosti smeri	lastnosti odnosa	lastnosti vidika	lastnosti osebnostne gradnje
Eysenck	intelekt	značaj	temperament	somatske lastnosti	
Cattell	sposobnosti	dinamične lastnosti	stilistične lastnosti		
Guilford	sposobnosti	interesne lastnosti	temperament	morfološke lastnosti	fiziološke lastnosti
	lastnosti potreb	stališča			

nanje ne moremo dati vse dotlej, dokler nam ne bo veliko bolj jasno, kakšna je implicitna teorija osebnosti in katere so dimenzije implicitne osebnostne strukture.

BESEDIŠČNI (LEKSIČNI) PRISTOP K PROUČEVANJU OSEBNOSTNIH LASTNOSTI

Že v tridesetih letih so predlagali, da bi z jezikovnimi analizami izboljšali poznavanje osebnosti. Predlog je dal Ludwig Klages (1926), Baumgarten (1933) pa se je naloge lotil neposredno: preskusil je vrsto besed, ki v nemškem jeziku označujejo osebnostne lastnosti. Raziskovanje so nato prevzeli ameriški psihologi. Allport in Odbert (1936) sta v svoji analizi zajela osebnostne izraze, ki jih je vseboval znani Websterov angleški besednjak. Začetni izbor je obsegal grozljivo številko osebnostnih izrazov: 18000! Po izločitvi manj znanih in nepomembnih osebnostnih oznak, velikega števila sinonimov in pomensko prekrivajočih se izrazov so se raziskovalci - med njimi npr. Raymond B. Cattell - osredotočili na bistveno manjše število najpomembnejših osebnostnih lastnosti.

Zdaj se zastavlja vprašanje, ali so te lastnosti resnično neodvisne druga od druge, ali pa so še vedno povezane in, kot se temu strokovno reče, korelirajo med seboj. To vprašanje je sila pomembno. Če obstajajo med osebnostnimi lastnostmi bistvene povezave in pomenske podobnosti, potem jih je mogoče razvrstiti v manjše in pregledno število osnovnih skupin. Skrajno zanimivo bi bilo potem videti, ali se bodo te

skupine ujemale s prej omenjenimi klasifikacijami osebnostnih značilnosti, ki so jih zapisali različni avtorji in smo jih povzeli v tabeli 1.

Delo Raymonda Cattella in večine raziskovalcev osebnosti je sicer šlo še v drugo smer, zanimalo so jih predvsem dejanske, empirične povezave med osebnostnimi lastnostmi. Niso še slutili, da se za dobljenimi korelacijami med osebnostnimi potezami morda skrivajo implicitne teorije ocenjevalcev. Cattellove raziskave so denimo pokazale dokaj kompleksno strukturo osebnostnih lastnosti, ki zajema 16 primarnih dimenzij in še nadaljnjih osem dimenzij višjega reda.

"PET VELIKIH": ROBUSTNI FAKTORJI OSEBNOSTI

Nekateri drugi raziskovalci pa so vendar postopno načeli tudi ta problem. Ameriški psiholog Fiske (1949) je s pomočjo faktorjske analize razčlenil 21 osebnostnih oznak, ki so jih uporabljali za opisovanje osebnosti Cattellovi ocenjevalci. Pri najboljši volji ni uspel najti več kot pet skupnih faktorjskih dimenzij. Glede na vsebino osebnostnih oznak, ki so medsebojno korelirale in ki so bile nasičene z isto faktorjsko dimenzijo, je Fiske dobljene faktorje tolmačil kot socialno prilagodljivost, konformnost, usmerjenost k storilnosti, čustveno kontrolo in raziskovalni intelekt. V poznejši ponovni analizi istih osebnostnih oznak sta tudi Digman in Takemoto-Chock (1981) prišla do skoraj identičnih faktorjskih dimenzij; edina razlika v primerjavi s Fiskejevimi ugotovitvami je bila v tem, da sta tretjo dimenzijo označila kot "voljo do dosežkov".

Leta 1961 sta Tupes in Christal (1961) objavila izide faktorjske analize tridesetih Cattellovih bipolarnih lestvic (oznak za osebnostne poteze kot npr. družabnost - nedružabnost). Hkrati sta reanalizirala tudi Fiskejeve podatke. Ugotovila sta pet faktorjskih dimenzij, ki so se zelo dobro ujemale s Fiskejevimi: surgentnost, prijetnost, odvisnost, emocionalna stabilnost in kulturnost. Tujko surgentnost bi skoraj lahko enačili z aktivnostjo oziroma impulzivnostjo, zelo pa se tudi ujema s pojmom ekstravertnosti. Smola njunega raziskovanja je bila v tem, da sta objavila izsledke v redko branem tehničnem poročilu ameriškega vojnega letalstva in ti so ostali večini drugih kompetentnih raziskovalcev neznani.

Med raziskovalci, ki so se dokopali do rezultatov Tupesa in Christala pa je bil ameriški psiholog W.T. Norman. Tudi on se je lotil analize osebnostnih pridevnikov, s katerimi so ocenjevalci ocenjevali druge osebe v raziskavah Cattella in drugih avtorjev. Prav lepo se je ponovno pokazala struktura petih faktorjev (Norman, 1963). Podobne izide so dale tudi analize Borgatte (Borgatta, 1964) in Smitha (1967). Norman in Passini (1966) sta v posebni, skrbno izvedeni študiji spet dobila pet faktorjskih dimenzij, ki sta jih označila kot surgentnost (ekstravertnost), prijetnost, vestnost, emocionalnost in kulturnost. Tabela 2 prikazuje bipolarne osebnostne lastnosti, ki so reprezentativno nasičene z ustreznimi petimi faktorjskimi dimenzijami. Pozneje sta Digman in Inouye (1986) ponovila faktorjsko analizo na večjem številu osebnostnih potez in ponovno ugotovila pet faktorjskih dimenzij; tabela 3 kaže stopnje nasičenosti posameznih osebnostnih oznak (naveden je le en pol vsake bipolarne dvojice) s petimi faktorjskimi dimenzijami. Vidimo, da se dimenzije, ki sta jih dobila Digman in Inouye, zelo ujemajo z dimenzijami, ugotovljeni mi v raziskavah Normana, Passinija in drugih avtorjev, ki smo jih omenjali.

Tabela 2

Implicitne dimenzije osebnostne strukture (Norman, 1963)

DIMENZIJA	KOMPONENTE
ekstravertnost (surgentnost)	zgovoren - molčeč odkrit - zapet pustolovski - previden družaben - zadržan
prijetnost	dobrovoljen - razdražljiv neljubosumen - ljubosumen prijazen - neprijazen kooperativen - negativističen
vestnost	skrben - brezskrben odgovoren - neodgovoren obziren - brezobziren vztrajen - nevztrajen
emocionalna stabilnost	sproščen - napet miren - zaskrbljen uravnovešen - vzburljiv nehipohondričen - hipohondričen
kulturnost	ima - nima smisla za umetnost intelektualen - omejen olikan - neotesan domiseln - nedomiseln

Že ti podatki zadostujejo, da se znebimo še zadnje trohice dvoma. Vemo, da obstaja implicitna struktura osebnosti. Zdaj že kar določno tudi vemo, kakšna je ta struktura. Sestavlja jo pet velikih dimenzij, vzdolž katerih se razvrščajo najrazličnejše poteze, s katerimi običajno ocenjujemo osebnost drugih ljudi (in včasih tudi svojo lastno). Osebnostno ocenjevanje torej nezavedno ureja pet razumskih oziroma spoznavnih razsežnosti; te so "odgovorne", da tako rekoč intuitivno "vemo", katere lastnosti sodijo skupaj in katere sodijo v kak drug možganski predalček. Kakršnegakoli ocenjevanja osebnosti se lotimo, naše subjektivne ocene bodo vedno pod vplivom implicitne teorije osebnosti. Digman in Takemoto-Chuck (1981) pravita v svojem sestavku na straneh 165-166 dobesedno takole: "Ne glede na to, ali ocenjujejo učitelji učence, ali ocenjujejo kandidati za oficirje drug drugega, ali ocenjujejo študenti druge študente, ali ocenjujejo člani kliničnih oddelkov diplomante na stažu, izidi so kar lepo enaki." S tem mnenjem se lahko strinjamo. Implicitna struktura osebnosti, ki jo sestavlja pet "velikih" ("big five"), ali kot jih imenujejo nekateri, pet robustnih faktorjev osebnosti, nas nezavedno, a zanesljivo spremlja pri vsakem ocenjevanju osebnosti.

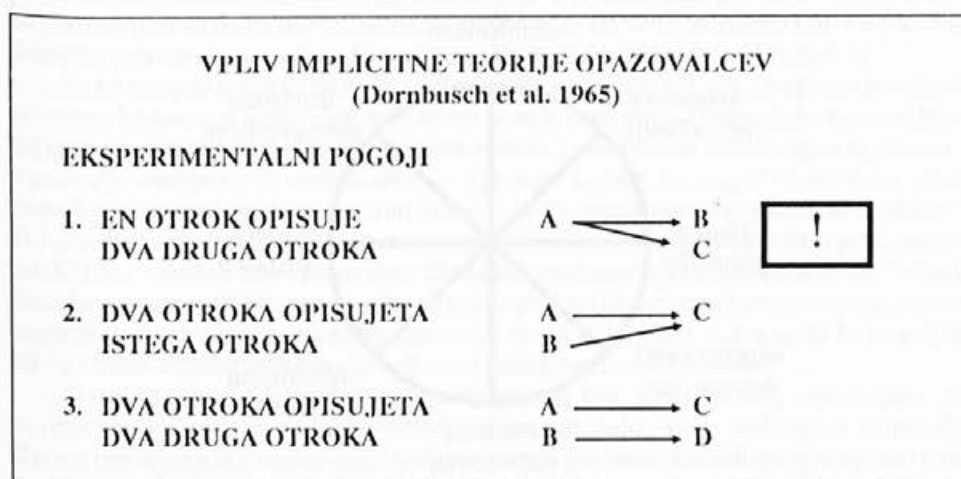
Implicitna teorija osebnosti in njena struktura sta del velikega duševnega univerzuma, ki se skriva za ozkim obzorjem naše zavestne psihike. "Očem" naše zavesti nista dostopni, čeprav usmerjata in oblikuje ta njeno vsebino. Kot vidimo, pa nista nedostopni znanstvenemu instrumentariju sodobne psihologije: psihološki "drobnogledi"

Tabela 3

POTEZE	Nasičenost potez s petimi "robustnimi" faktorji (Digman & Inouye, 1986)				
	I	II	III	IV	V
družaben	.85				
rezerviran	-.77				
energičen	.73				
srččen	.63	.40			
odkrit	.51	-.28			.37
samokritičen	-.46	.41			
zgovoren	.43			.31	
ljubosumen		-.77			
občutljiv		-.74			
sovražen		-.70			
pozoren - obziren		.65	.41		
grob		-.65			
urejen			.97		
skrben			.79		
nemaren			-.79		
neodgovoren			-.78		
vztrajen			.72		
vesten		.39	.42		
olikan		.41	.45		.21
nemiren	.32		-.38	.34	
impulziven	.26		-.34	.33	
zaskrbljen				.58	
nervozen				.52	
bojazljiv	-.39		.26	.51	
napet	-.26		-.44	.48	
željan spoznanj					.99
dobro opazuje					.87
domiseln					.86
se dobro izraža					.84
izviren					.83
radoveden					.78
rigiden (tog)					-.43
ima estetski čut					.34

in "teleskopi" nam tudi ta sicer skriti del duševnega vesolja razkrivajo s presenetljivo natančnostjo.

Zelo dobro ilustracijo delovanja implicitne teorije predstavljajo rezultati danes že "klasične" raziskave Dornbuscha in sodelavcev (1965). Gre za raziskavo, v kateri so otroci opisovali druge otroke. Ocenjevali so v treh eksperimentalnih pogojih (glej sliko 1): prvič je en otrok opisal dva druga otroke, drugič sta dva otroka opisala istega

Slika 1.

tretjega otroka in tretjič sta dva otroka opisala dva različna otroka. V vsakem primeru je torej šlo za dva opisa oseb, ki jih je bilo mogoče korelirati med seboj. In katera dva opisa sta se najbolj ujemala? Ne morda tista, kjer bi bilo to najbolj pričakovati, namreč ko sta dva otroka opisovala istega otroka, saj gre v tem primeru pač za isto osebo. Nasprotno, največja korelacija med opisi je bila tedaj, ko je isti otrok opisoval dve povsem različni osebi! Očitno uporabljamo pri opisovanju različnih oseb že od malega svoja implicitna merila. In tako so podobnosti v naših osebnostnih ocenah prav lahko bolj posledica podobnosti naših lastnih stereotipov, kot dejanske podobnosti med ljudmi. Isti človek vidi različne ljudi bolj podobne kot različni ljudje istega človeka!

Raziskave Wigginsa (1979, 1980) kažejo, kako v bistvu dokaj enotno kategoriziramo osebnostne lastnosti, zlasti tiste, ki se nanašajo na medosebno obnašanje in medosebne odnose. Če upoštevamo ocene in opise tega obnašanja in jih koreliramo, dobimo nekaj temeljnih kategorij, v katere se grupirajo naši opisi. Te kategorije je Wiggins označil kot dimenzije interpersonalne domene. Pri različnih ljudeh dobimo slične opise - morda prav zato, ker izhajajo iz sorodne implicitne oziroma prototipične kognitivne sheme o osebnosti in osebnostnih lastnostih. Posebej zanimivo je še nekaj: te kategorije namreč niso zgolj združitve raznovrstnih opisov obnašanja, temveč kažejo določene odnose. Po eni strani so bipolarne, tako da eni kategoriji ustreza druga, ki ji je diametralno nasprotna. Poleg te danes že notorične polarnosti osebnostnih lastnosti pa je opaziti tudi krožno ali cirkumpleksno strukturo dimenzij interpersonalne domene. S tem, ko se oddaljujemo od enega opisa ali

kategorije, se mu na drugi strani na nek način spet približujemo. Dimenzije niso med seboj neodvisne, temveč tvorijo krožni kompleks, kot je prikazan na sliki 2.

IMPLICITNA TEORIJA IN REZULTATI OBJEKTIVNEGA RAZISKOVANJA OSEBNOSTI

Implicitna teorija osebnosti torej obstaja kot posebna in pomembna kognitivna shema, ali točneje, sklop kognitivnih shem, ki nezavedno vplivajo na osebnostno ocenjevanje in še posebej na presojanje osebnostnih lastnosti. Odkritje implicitne teorije in strukture osebnosti je brez dvoma važno in nam razjasni marsikaj, kar je begalo raziskovalce osebnosti. Po drugi strani pa nam to odkritje zastavlja nova vprašanja, ki so morda še zanimivejša in usodnejša za raziskovanje osebnosti.

Posebej usodno je neko vprašanje, ki ga lahko povsem logično postavimo, če vemo za delovanje implicitne teorije. Ali ni morda implicitna teorija osebnosti proti volji raziskovalcev vplivala tudi na objektivno raziskovanje osebnosti in osebnostnih lastnosti? Ali so v svojih prizadevanjih, da bi ugotovili, katere so najpomembnejše osebnostne lastnosti, nehote sledili bolj svojim subjektivnim implicitnim teorijam, kot pa dejanski in objektivni osebnostni stvarnosti? Ta nevarnost je toliko večja, če pomislimo, da je dovršen del raziskovanja osebnostnih lastnosti in sploh dovršen del vse t.i. "psihologije potez" utemeljen v času, ko problem implicitnih pojmovanj osebnosti ni bil niti znan, kaj šele razčiščen. Velik del objektivnega raziskovanja osebnosti je potekal na podlagi uporabe samoocenjevalnih vprašalnikov osebnosti. Če lahko implicitna teorija povzroči, da rutinsko povezujemo globalne, makroskopske poteze, kot so družabnost, impulzivnost, energičnost, podjetnost ipd., lahko morda

vpliva tudi na to, da bomo pri izpolnjevanju vprašalnikov osebnosti nehotе povezovali tudi mikroskopske postavke (npr. "raje berem knjige, kot obiskujem gledališče" in "nelagodno se počutim, če moram javno govoriti"). In potemtakem bi bilo navsezadnje možno, da so osebnostne poteze, dobljene na podlagi korelacije med vprašalniškimi postavkami, bolj posledica kognitivnih, semantičnih povezav v glavah ocenjevalcev, kot pa posledica dejanskih povezav med vedenjskimi karakteristikami. Več raziskovalcev je opozorilo, da lahko korelacije med vprašalniškimi postavkami nastanejo na podlagi pomenskega povezovanja ne glede na to, ali temu ustrezajo tudi empirične, dejanske povezave v vedenju (D'Andrade, 1965, 1974; Shweder, 1975, 1979).

Kako torej odgovoriti na kočljivo vprašanje, ki se nam vsiljuje, če npr. primerjamo robustne faktorje in dimenzije implicitne teorije osebnosti s faktorji in dimenzijami dejanskega vedenja, ki so jih dobili raziskovalci z znanstvenim raziskovanjem, denimo s pomočjo osebnostnih vprašalnikov - Eysenck, Cattell in drugi? V oči nam takoj padejo podobnosti med robustnimi faktorji in pa temeljnimi dimenzijami osebnosti H.J. Eysencka, primarnimi in sekundarnimi stilističnimi faktorji osebnosti pri Cattellu itd. Kaj če so znanstveno ugotovljene dimenzije osebnosti zgolj odraz naših implicitnih predstav o osebnosti? Kaj če z osebnostnimi vprašalniki navsezadnje samo potrjujemo implicitno strukturo osebnostnih lastnosti, ne pa dejanske strukture, ki bi temeljila na dejanskih objektivnih korelacijah med vedenjem različnih oseb?

To je vse prej kot nedolžno vprašanje, saj tudi drugi avtorji opozarjajo, da korelacije med vprašalniškimi postavkami ne odražajo nujno vedenjskih korelacij. Zgoraj omenjena Schweder in D'Andrade s teorijo semantične distorzije opozarjata, da so te korelacije morda bolj posledica podobnosti v pomenu postavk, kot dejanske korelacije v vedenju.

Vse to zveni že kot resna nezaupnica rezultatom osebnostnega raziskovanja. So objektivno ugotovljene poteze in dimenzije osebnosti res stranski produkt implicitne teorije in zgolj semantične tvorbe? Odražajo bolj stvarnost naše miselnosti, kot osebnostne resničnosti drugih?

Ne smemo se prenagli. Skušajmo odgovoriti na ta problem kar se da analitično in logično. Če so rezultati objektivnega raziskovanja osebnosti pod vplivom implicitne teorije ocenjevalcev in raziskovalcev, potem bi morali pričakovati, da bodo ugotovljene poteze in dimenzije osebnosti identične z dimenzijami implicitne strukture osebnosti. In če ne bi vedeli, katere so implicitne dimenzije, bi morali to razmišljanje nemočno skleniti. Vendar vemo zanje - o tem smo se prepričali v prejšnjem razdelku - in z miselnim eksperimentom lahko nadaljujemo.

Dimenzije implicitne strukture osebnosti lahko preprosto primerjamo z dimenzijami in potezami, ki so jih v svojih raziskavah osebnostnega "vesolja" ugotovili najpomembnejši raziskovalci, kot so npr. Cattell, Guilford, Murray in Eysenck (glej tudi tabelo 4). Seveda se na tem mestu ne bomo spuščali v podrobnosti njihovih analiz osebnosti, te bomo obravnavali drugje. Toliko pa si jih bomo le ogledali, da bomo lahko odgovorili na zastavljena vprašanja.

Na prvi pogled se ugotovitve nekaterih avtorjev precej razlikujejo od dimenzij implicitne strukture. Cattell je npr. s faktorjskimi analizami izločil kar 16 t.i. primarnih faktorjev osebnosti. Nekateri res kažejo nekaj podobnosti s petimi robustnimi faktorji, toda podoba je v celoti dokaj različna. Podobno bi težko potegnili jasne vzporednice med potezami osebnosti, ki izhajajo iz Murrayeve teorije, ki jih je tudi bistveno več kot robustnih faktorjev. Vendar je treba reči, da niti Cattellovi primarni faktorji niti

Guilfordovi faktorji in tudi ne osebnostne poteze, derivirane iz Murrayeve teorije osebnosti (zajete npr. v Edwardsovem vprašalniku EPPS in Jacksonovem vprašalniku PRF) ne predstavljajo dimenzij na najvišjem nivoju splošnosti; te dimenzije niso neodvisne med seboj, kot so robustni faktorji, in zato niso najbolj primerljive z njimi. Najbolj direktno primerljivi so nedvomno Eysenckovi podatki, ki zajemajo tri nedvomno neodvisne in zelo generalne dimenzije osebnosti. Dve izmed njih sta nedvomno izredno podobni dvema robustnima faktorjema: Eysenckova ekstravertnost se ujema z robustnim faktorjem surgentnosti oziroma ekstravertnosti, Eysenckov nevroticizem pa z robustnim faktorjem emocionalnosti. Vsebinska analiza tretje Eysenckove dimenzije, psihotocizma ne kaže jasne korespondence z nobenim posameznim robustnim faktorjem, zdi pa se, da predstavlja kombinacijo dveh robustnih faktorjev, prijetnosti in vestnosti. Kar zadeva Eysenckov model osebnostnih dimenzij, je torej nedvomno opaziti podobnosti z dimenzijami implicitne strukture osebnosti.

Primerjavo pa lahko poglobimo in razširimo, če upoštevamo bolj splošne solucije Cattellovega, Murrayevega in Guilfordovega modela osebnostnih dimenzij. Če iz univerzuma 16 Cattellovih potez izločimo t.i. faktorje drugega reda, dobimo štiri do osem dimenzij, med katerimi pa najdemo jasne povezave z dimenzijami implicitne osebnostne strukture: Cattellov faktor eksvije ustreza ekstravertnosti (surgentnosti), faktor integriranosti oziroma anksioznosti ustreza emocionalnosti, pa tudi med ostalimi Cattellovimi "sekundarnimi" dimenzijami in robustnimi faktorji je kar precej prepričljivih podobnosti. In podobne skladnosti opazimo tudi pri Guilfordovem (Amelang & Borkenau, 1982) in Murrayevem sistemu potez (Borkenau & Ostendorf, 1989; Costa & McCrae, 1988).

Med modelom implicitne teorije osebnosti in modeli raziskovalcev osebnostnih potez so torej nedvomna ujemanja. Ali to zadostuje za zaključek, da so veliki raziskovalci osebnosti res nehote potrdili zgolj implicitne predstave o povezanosti osebnostnih značilnosti? Mislim, da bi bil tak zaključek še vedno preuranjen. Možen in celo verjeten je namreč še drug odgovor.

Če res natančno pogledamo implicitne in raziskovalno ugotovljene dimenzije ter faktorje osebnosti, najdemo poleg nedvomnih podobnosti tudi precej razlik. Pa vendar, od kod so tedaj te podobnosti in kako jih lahko razložimo? Sam se nagibam k prepričanju, da naše implicitne predstave o osebnosti niso povsem fiktivne in da ne predstavljajo povsem izkrivljenih in napačnih stereotipov ter predsodkov. Verjetno se za njimi skriva - ne popolna, vendar "zrno" vsebujoča empirična resnica o dejanskih povezavah v našem vedenju. Napačno bi bilo slepo verjeti v naša intuitivna prepričanja, sheme in predstave o osebnosti, a napačno bi tudi bilo, če bi jih zavračali kot popolno fikcijo. Z drugimi besedami: med osebnostnimi lastnostmi obstajajo določene dejanske korelacije, vsekakor večje od zgolj slučajnih zvez; med denimo družabnostjo, energičnostjo, zgovornostjo, odkritostjo itd. obstajajo določene dejanske korelacije, morda ne ravno visoke, vendar bistvene in pomembne. Človeštvo je v svojem razvoju oblikovalo kognitivne sheme - v tem primeru implicitno teorijo osebnosti in njene dimenzije - ki sicer posplošeno, vendar do neke mere pravilno zrcalijo te korelacije.

Natančna analiza raziskovalnih modelov osebnosti nam jasno pokaže podobnosti teh modelov z modelom dimenzij implicitne strukture, vendar pa nam tudi pokaže, da podobnost nikakor ni popolna. Odločitev v zvezi z našim problemom je težavna tudi zato, ker so omenjeni modeli raziskovalcev osebnosti dobljeni s pomočjo metod, ki

Tabela 4

Implicitne dimenzije in objektivno dobljene dimenzije osebnosti pri nekaterih raziskovalcih					
raziskovalci	surgentnost I	prijetnost II	vestnost III	čustvena stabilnost IV	intelektualnost/odprtost V
Cattell	eksvija	patemija	moč nadjaza	prilagojenost	neodvisnost
Eysenck	ekstravertnost	psihoticizem		nevrotizem	
Guilford	socialna aktivnost	paranoidna dispozicija	miselna introverzija	čustvena stabilnost	
Comrey	ekstravertnost in aktivnost	ženskost-moškost	red in socialna konformnost	čustvena stabilnost	uporništvo
Hogan	ambicije in družabnost	všečnost	razumnost	prilagojenost	intelektanca
Jackson	družabnost	samozaščitna usmerjenost	delovna usmerjenost	odvisnost	estetizem/intelektualnost
Tellegen	pozitivno agentnost	čustvovanje komunalnost	zadržanost	negativno čustvovanje	absorbicija
Costa& McCrae	ekstravertnost	prijetnost	vestnost	nevrotizem	odprtost
Buss& Plomin	aktivnost	socialnost	impulzivnost	emocionalnost	
Lorr	medosebna vpletenost	nivo socializacije	samokontrola	čustvena stabilnost	neodvisnost

morda niso povsem neodvisne od morebitnega delovanja implicitnih teorij. Rekli smo že, da je možno, da implicitna teorija vpliva tako na direktno ocenjevanje lastnosti, kot na izpolnjevanje odgovorov na vprašalniška vprašanja. Metodi nista identični, vendar morda nista dovolj neodvisni. Odgovor bi bil nedvomno lažji, če bi imeli na razpolago podatke, dobljene z metodami, na katere implicitne teorije in semantične povezave ne bi mogle vplivati. Na srečo je nekaj takih podatkov.

Med njimi so npr. podatki Cattellovih raziskav osebnosti, ki niso dobljeni s pomočjo vprašalnikov osebnosti, temveč s pomočjo t.i. objektivnih testov. Tu ne gre za odgovore na vprašanja in za samoocenjevalno metodo, marveč za res povsem objektivno merjene reakcije posameznikov. Nobena implicitna teorija ni mogla vplivati na dobljene rezultate, ti pa vseeno kažejo na podobnost s sekundarnimi Cattellovimi "vprašalniškimi" dimenzijami in potem takem tudi na robustne faktorje. Tudi v drugih raziskavah, kjer so uporabili drugačne metode za ocenjevanje osebnostnih lastnosti, so ugotavljali podobne faktorje in dimenzije.

Vprašanje, ali korelacije med potezami izvirajo bolj iz naših glav, tj. naših kognitivnih shem, ali iz dejanskega vedenja, torej ni nerazrešljivo. Nerešljivo bi bilo, če bi bile metode za analizo osebnosti absolutno odvisne od naših pomenskih in kognitivnih presoj. Vendar pa imamo možnost, da uporabimo pri analizi osebnosti metode, ki so neodvisne od pomenskega presojanja opazovalcev. Tedaj seveda na dobljene korelacije ne more vplivati pomenska podobnost, ker je preprosto ni. Takšne od pomena neodvisne in objektivne meritve vedenja pa so seveda brez nadaljnega močne. Kot smo povedali, sodijo sem npr. objektivni testi, ki jih je v svojih analizah osebnosti uporabljal Cattell. Dejstvo, da je tudi na podlagi teh analiz prišel do osebnostnih dimenzij, ki se ujemajo z vprašalniško dobljenimi dimenzijami, potrjuje, da znanstveno ugotovljene dimenzije osebnosti nikakor niso zgolj odražanje implicitnih predstav o osebnosti in pomenskih podobnosti osebnostnih ter vedenjskih opisov.

Menim, da lahko zdaj oblikujemo odgovor na začetno vprašanje, ki se zdi trenutno še najbolj verjeten. Nedvomno implicitna teorija osebnosti vpliva na običajno ocenjevanje osebnosti in osebnostnih lastnosti. Manj verjetno je, da v enaki meri vpliva na izpolnjevanje osebnostnih vprašalnikov. Povsem očitno je tudi, da je med vsemi pomembnimi modeli osebnostnih dimenzij, zlasti temi, dobljenimi na podlagi faktorjskih analiz, ter robustnimi faktorji osebnostni presenetljiva podobnost. Toda neodvisno dobljeni podatki o osebnostni strukturi nam potrjujejo rezultate "vprašalniških" modelov osebnosti, tako da ti ne morejo biti zgolj artefakt implicitne teorije osebnosti. Podobnost mora tedaj temeljiti na drugem izvoru. Prav mogoče in verjetno je, da dimenzije implicitne strukture osebnosti niso zgolj miselna utvara, ampak so na nek način utemeljene na empiričnih dejstvih. Verjetno so se v naših "glavah" uveljavile in utrdile takšne kognitivne sheme o povezavah med osebnostnimi lastnostmi, ki vsaj približno ustrezajo dejanskim, vedenjskim povezavam. S tem imejmo uganko, ki nas je zaposlovala kar nekaj časa, vsaj začasno za rešeno.

LITERATURA

- Allport, G.W. & Odbert, H.S. Trait names: a psycho-lexical study. *Psychol. Monogr.*, 1936, 47, 211.
- Baumgarten, F. Die Charaktereigenschaften. Beiträge zur Charakter- und Persönlichkeitsforschung: Monogr. 1. Bern, A. Francke, 1933.
- Borgatta, E.F. The structure of personality characteristics. *Behav. Sci.*, 1964, 12, 8-17.
- Cattell, R.B. Personality and motivation structure and measurement. New York, World Book, 1957.
- D'Andrade, R. Memory and the assessment of behavior. In: T. Blalock (ed.): *Measurement in the social sciences*. Aldine-Atherton, 1974, 159-186.
- Digman, J.M. & Inouye, J. Further specification of the five robust factors of personality. *J. Pers. & Soc. Psychol.*, 1986, 50, 116-123.
- Digman, J.M. & Takemoto-Chock, N.K. Factors in the natural language of personality: Reanalysis, comparison and interpretation of six major studies. *Mult. Behav. Res.*, 1981, 16, 149-170.

- Eysenck, H.J. Dimensions of personality. New York, Praeger, 1947.
- Eysenck, H.J. The structure of human personality. London, Methuen, 1970.
- Fiske, D.W. Consistency of the factorial structures of personal ratings from different sources. *J. Abnorm. & Soc. Psychol.*, 1949, 44, 329-344.
- Guilford, J.P. Personality. New York, McGraw-Hill, 1959.
- Kelly, G. The psychology of personal constructs. New York, Norton, 1955.
- Klages, L. The science of Charakter. London, Allen-Unwin, 1932. Originalno: Charakterkunde, 1926.
- McDougall, W. Of the words character and personality. *Charact. Pers.*, 1932, 1, 3-16.
- Norman, W.T. Toward an adequate taxonomy of personality at tributes: replicated factor structure in peer nomination personality ratings. *J. Abnorm. & Soc. Psychol.*, 1963, 66, 574-583.
- Passini, F.T. & Norman, W.T. A universal conception of personality structure? *J. Pers. & Soc. Psychol.*, 1966, 4, 44-49.
- Shweder, R.A. How relevant is an individual difference theory of personality? *J. Pers.*, 1975, 455-485.
- Shweder, R.A. Rethinking culture and personality theory, Part I: A critical examination of two classical postulates. *Ethos*, 1979, 7, 3, 255-278.
- Smith, G.M. Usefulness of peer ratings of personality in educational research. *Educ. Psychol. Meas.*, 1967, 27, 967-984.
- Tupes, E.C. & Christal, R.E. Recurrent personality factors based on trait ratings. USAF ASD Tech. Rep., 1961, 61-97.
- Wiggins, J.S. A psychological taxonomy of trait-descriptive terms: The interpersonal domain. *J. Pers. & Soc. Psychol.*, 1979, 37, 395-412.
- Wiggins, J.S. Circumplex models of interpersonal behavior. In L. Wheeler (ed.): *Review of Personality and Social Psychology*, 1980, 1, 265-294.